

“O‘zbekistonda Ustoz-shogird an‘anasiga tizgilar”

Ilyos Isroilovich Kuvatov

“Orkestr dirijyorligi” kafedrası dotsenti

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi

Annotasiya: Mazkur maqolada musiqa san'atining Ustoz-shogird an'anasi jamiyat va yoshlar kamolotidagi o‘rni o‘ziga xos qirralari bilan bog‘lik masalalar ko‘rib chiqilgan va ularning tasnifi yoritilgan.

Kalit so‘zi: Ustoz, shogird, tajriba, musiqa, bilim, ko‘nikma, an‘ana, qadriyat.

O‘zbekiston milliy an‘analaridan biri musiqa san'atiga oid "ustoz shogird" an'anasi hisoblanadi. Bu an'anaga qarashli, musiqachi yoki musiqada o‘qituvchi bo‘lgan ustozlar o‘zidan so‘ng kelgan shogirlariga musiqa darslarini tushinishda va o‘rganishda yordam beradilar.

“Ustoz-shogird” an‘analari ham asrlar davomida shakllanib kelgan milliy qadriyatlarimizga aylangan. Ustozning baxti – o‘zining ilmi, vatan ravnaqiga foydasi tegadigan shogirdlarining bor ekanligida. Agar iqtidorli ustoz o‘z maktabini yaratmasa, o‘zidan keyin o‘zidan-da bilimli, o‘zidan-da dono shogird qoldirmasa uning umri besamar o‘tgan bo‘ladi. Bugungi kunda mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish g‘oyasi asosida ulkan maqsadlarni oldimizga qo‘yar ekanmiz, buyuk ajdodlarimizdan meros bo‘lgan “Ustoz-shogird” an‘analarini davom ettirishimiz, ulardek ustozlar va munosib shogirdlar bo‘lishimiz muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqimizda "Ustoz ko‘rmagan shogird har maqomga yo‘rg‘alar" degan ibratomuz hikmat bor. Unda milliy va xalqona qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, asrlar osha o‘z qadr-qimmatini yo‘qotmay kelmoqda. Ustoz – shogirdning tarbiya tayanchi, u hunarga, kasbga, bilim olishga o‘rgatadi, tafakkur va dunyoqarashini shakllantiradi, yo‘llanma va ko‘rsatma beradi, kamchiliklarini bartaraf etadi. Shogirdni mutaxassis darajasiga yetkazish uchun ustozning kasbiy ko‘nikmasi,

malaka va tajribasi yetarli bo'lishi talab etiladi. Bir so'z bilan aytganda, ustoz o'z kasbining mohir bilimdoni, ilmiy va ma'naviy yetuk inson bo'lishi lozim. Bugunga kelib, "Ustoz-shogird" an'anasi hayotimizning barcha jabhalarida tatbiq etilib, kadrlar kamolotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Vatan taraqqiyotiga hissa qo'shish, yuksak kamolotga erishish yo'lida ezgu ishlarni amalga oshirish; oldinga siljish barchamiz, ayniqsa, yosh avloddan faollik talab qiladi.

Ustoz shogirt an'anasi O'zbekistonda uzun yillar davom etgan va hali ham o'z o'rnida o'z mahalliy rangini saqlab qolgan o'zbek milliy an'alaridan biridir. Bu an'anada ustoz va shogirtlar orasidagi do'stlik, yordamchi bo'lish, tarbiyalash va o'rgatishning o'zaro hurmat va unvosini bildirishni ko'rsatadi.

Ustoz shogird an'anasi O'zbekistonda halol va oqibatli tarzda o'z mavqeni saqlagan va hali ham zamonimizda o'qitish texnologiyalari o'zgarib borayotgan paytda, milliy g'oya va qadriyatlarni saqlab qolishga yordam berayotgan muhim an'analardan biridir. Ustoz shogird an'anasi O'zbekistonda yuqori saviyedagi o'quv muassasalari va o'qitish usullari mavjud bo'lmagan davrda o'qituvchilar va talabalar orasida hamkorlik, do'stona munosabat va ko'mak-kuyovlik an'anasi hisoblanadi. Bu an'anada o'qituvchilar o'zining bilim va tajribasini o'qitishning yanada samarali usullari bilan o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ko'p tomondan aloqalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lib, shuningdek talabalar ham o'zlariga yuklangan vazifalarni bajarish, qo'llab-quvvatlash orqali o'zlashtirishadi. Ustoz shogirt an'anasi o'zbek milliy an'anasining biridir va milliy tarzda o'qitishning muhim an'analardan biri hisoblanadi. Bu an'ana, milliy g'oya va qadriyatlarimizni saqlash va o'zlarini yashirin bo'lmagan milliy tarzda o'rganishimizni ta'minlashga yordam beradi. Ustoz shogirt an'anasining asosiy maqsadi talabalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida do'stona munosabatni rivojlantirish, o'qitishning yanada samarali usullari bilan o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ko'p tomondan aloqalarni rivojlantirish va talabalarni bilim salohiyatini yuksaltirishdir. Ustoz shogirt an'anasi O'zbekiston milliy tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lib, hali ham O'zbekistonning har bir qismida qatnashuvchilarning o'z mahalliy tarzida o'rganishini ta'minlaydi. Bu an'ana yuzaga kelgan shogirtlarimiz yuqori malaka

va saviyedagi mutaxassislar bo'lib, milliy g'oya va qadriyatlarimizni saqlab turishni davom ettirishadi.

Ustoz shogirt an'anasining asosiy vazifalari:

1. Talabalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish: Ustoz shogirt an'anasi talabalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantiradi va bu hamkorlik o'qitish jarayonini yanada samarali qiladi.
2. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida do'stona munosabatni rivojlantirish: Ustoz shogirt an'anasi o'qituvchilar va talabalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantiradi va bu munosabatlar o'qitish jarayonini yanada samarali qiladi.
3. O'qitishning yanada samarali usullari bilan o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ko'p tomondan aloqalarni rivojlantirish: Ustoz shogirt an'anasi o'qitish jarayonini yanada samarali qilish uchun o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi aloqalarni rivojlantiradi.
4. Talabalarni o'zlashtirish: Ustoz shogirt an'anasi talabalarni o'zlarini o'zlashtirishga yordam beradi. Bu esa talabalarning o'zlarini rivojlantirish, o'zlariga yuklangan vazifalarni bajarish, qo'llab-quvvatlash orqali, do'stlariga qo'ng'iroq qilish orqali amalga oshiriladi.

Ustoz shogird an'anasi o'zbek milliy tarixi va madaniyati bilan birga, O'zbekiston milliy g'oya va qadriyatlarimizni saqlashni ta'minlaydi. Ustoz shogirt an'anasining davomi va asosiy maqsadi O'zbekistonning yanada samarali o'qitish jarayonini ta'minlash va talabalarni o'zlarini o'zlashtirishda yordam berishdir.

- Ustoz shogirt an'anasi, o'qitish jarayonini samarali hollarda o'tkazishga yordam beradi.
- Ustoz shogirt an'anasi, talabalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.
- O'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish, o'qitish jarayonini samarali hollarda o'tkazish uchun zarur bo'ladi.
- Talabalarning o'zlashtirilishi ustoz shogirt an'anasi muhim vazifalardan biridir.
- Ustoz shogirt an'anasi o'zbek milliy tarixi va madaniyati bilan birga, milliy g'oya va qadriyatlarimizni saqlashni ta'minlaydi.
- Talabalarni o'zlarini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlash va qarashlariga yo'l qo'yish uchun zarurdir.

- O'qitish jarayonini yanada samarali qilish, talabalarga zamonaviy o'qitish usullari va texnologiyalardan foydalanish bilan aloqalidir.
- Ustoz shogirt an'anasi talabalarga yaxshi misollar bilan o'rgatish, ularni hayotga tayyorlashda yordam beradi.
- Talabalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, ularni jamoatchilikda yaxshi o'rindan foydalanishga yordam beradi.
- Ustoz shogirt an'anasi, talabalarni qo'llab-quvvatlash, ularni kuchli, odobli va yaxshi insonlar sifatida yetishtirishda muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumki, oliy o'quv yurtlarida bo'lg'usi mutaxassis o'qituvchilarga tarbiyaviy ta'sir qiluvchi ustoz-shogird an'analari tajribasi amaliy tasdiqlangan omil sifatida ifodalanadi. Tez sur'atda ilmiy-texnik rivojlanish jarayonini amalga oshirilib borishi natijasida ta'lim jarayonining qirralari mukammallashib borayotganligi, ularning tizimiga yangi pedagogik texnologiyalarni, innovatsion uslublarni keng doirada kirib kelishi kabi hollar bo'lg'usi mutaxassislarni kasbiy taalluqliligi masalalarni aniqlash, ularga o'z vaqtida yordam berish kabi masalalarga e'tibor qaratish, ustoz-shogirdlik an'alaridan o'rinli foydalanish zarurligini keltirib chiqarmoqda. Uning asosida har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalab yetkazish masalalari o'z ifodasini topdi.

Bugungi kunda yosh mutaxassislarni har tomonlama shakllantirishga e'tibor har qachongacha nisbatan tezlashtirish ehtiyoji zamon talabiga aylandi, ularni kasbiy faoliyatini oshirishga qaratildi. Tarixiy sharoitlarining o'zgarishi borasida to'plangan tajribalarni yoshlar ongiga yetkazish shakllari ham o'zgarib bormoqda. Mustaqillik sharofati tufayli ustoz-shogird an'alarini yana-da rivojlantirishning asosiy vazifalardan biri mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishga asos bo'ladigan yangi ta'lim tizimining tashkil etilishidir. 1997-yil 29-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlarni tayyorlash milliy dasturi uni amalga oshirish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda ham ustoz-shogirdlik an'analari ko'plab mehnat jamoalarida, shu jumladan, davlat idoralarida qo'llanib keladi. Biroq, hozirgi vaqtda kadrlar siyosatida olib borilayotgan

islohotlar ustozlikni rasmiy va professional tartibda amalga oshirishni talab qiladi.

Hayotda yozilmagan, ammo unga amal qilinmasa, xunuk oqibatlariga olib keladigan qonunlar bor. Shulardan biri ustoz va shogirdlik munosabatlaridir. Xalq orasida ustoz va shogirdlik odobi, qadriyati, muloqot shartlari ana shunday yozilmagan qonunlar shaklida million yillardan buyon yashab, kamolga yetib, rivojlanib kelayotir. Biron bir kasb egasi yo'qki, u ustoz ko'rib kamolga yetmagan bo'lsin. Ustoz va shogirdlik rishtalari juda nozik bo'lib, sal qaltis harakat qilinsa, uzilishi, keyin ulanganda ham tugun qolishi mumkin. Ana shunday hol yuz bermasligi uchun, avvalo, shogird ustoziga cheksiz mehr qo'yishi, ishonishi, uning har bir so'zi, xatti-harakatini tushunishi, unga rioya qilishi shart. Shogird ustozidan o'rganganlarini maromiga yetkazib, mustaqil ish boshlashdan oldin ustozini rozi qilib, duosini olishi ham odat tusiga kirgan. Duo olmagan shogirdlarning esa kosasi oqarmagan, biri ikki bo'lmagan. Rozilik olish ko'ngil obodligini ta'minlashdir. Shogirdidan ko'ngli to'lgan ustozgina unga chin dildan fotiha beradi. Xalqimiz "Ustoz ko'rmagan shogird - har maqomga yo'rg'alar" degan hikmatli iborani bejiz to'qimagan.

Shogird ustoz rahbarligida bilim yoki hunar o'rganayotgan muddatda uning har bir harakati va ish uslubini, hatto nimani qayerga qo'yish, qaysi tomoniga ko'proq e'tibor berish holatlarini ham sinchiklab kuzatishi talab qilinadi. Odatda ustoz ba'zan hunarning har bir iker-chikirini ham aytavermaydi, balki amalda ko'rsatadi. Ehtimol, bu bilan ustoz shogirdining hushyorligini, sinchkovligi va qiziqishini sinab ko'rmoqchidir? Shu sinovdan muvaffaqiyatli o'tgan shogirdning oshig'i, shubhasiz, olchi bo'ladi.

Boshqa kasblarni mutlaqo kamsitmagan holda aytish joizki, hunarlar orasida eng qiyini ilm o'rganishdir. Bu borada ustoz tanlashning ham ahamiyati katta. Avvalo, ustoz bilan shogird bir-biriga munosib bo'lishi, bir-birini tushunishi lozim. Bunda ko'proq mas'uliyat shogird zimmasiga tushadi. Negaki, shogird ustozini avaylashi, uning hurmatini joyiga qo'yishi, ba'zi injiqliklariga chidashi, igna bilan quduq qazishdek zahmadli ishga bardosh berishi shart.

Ustozlik – bu yoshlarni har tomonlama tarbiyalashdagi bir yoʻnalishi hisoblanadi. Lekin, bu anʼana oila, maktab kabi turli mazmundagi yoshlar tarbiyasi bilan shugʻullanuvchi ijtimoiy institutlarning taʼlim-tarbiyaviy taʼsirlarni davomchisi sifatida ifodalanadi. Shuning uchun ham ustoz-shogirdlik faoliyatlarida oila, maktab kabi jamoalar faoliyatlari bilan hamkorlik amalga oshirilib, bir-birlarining taʼsir qilish kuchlari mustahkamlanib boradi. Ijtimoiy hayot tajribasining tasdiqlashicha insoniyatning boʻlgʻusi ijtimoiy-siyosiy faolligi, taʼlim-tarbiyani avloddan-avlodga yetkazish asosida amalga oshirilishini tasdiqlaydi. Bunday yuqori darajadagi tasdiqlanishlar ustozlik faoliyatini ham yuqori darajada baholash zarurligini ifodalaydi. Ustozlarning faoliyati shogirdlarda vaqt koʻrsatkichlarni umum davlat miqyosida amalga oshirishga oʻrnatishdan iborat. Bu jarayonda esa vaqtni qanday taqsimlash masalasini hal qilishda ustoz koʻrsatmalari asosiy oʻringa ega. Har qanday vaqtni taqsimlashda maqsad, vazifa, vositalardan qanday foydalanish zarurligini oʻrgatib shogirdlarni boʻsh vaqtlarini sermazmun yoʻnalishda bilim, koʻnikma, malakalar egallashga jalb qila bilish ustoz siymosini yana-da obroʻ-eʼtiborli shaxsga aylantiradi. Shuni ham taʼkidlab oʻtish zarurki, ustoz-shogirdlik anʼanasining faqat moddiy-iqtisodiy tomoniga eʼtibor qilinadigan boʻlsa bu faoliyat asosi hech qanday taʼlim-tarbiyaviy ahamiyatga ega boʻlmaydi.

Demak, bu faoliyat asosida ixtiyoriylik tamoyili bilan bir qatorda, tizimli ravishda hamkorlik mazmunida har ikkala tomonini mutaxassislik darajasini yuqori darajaga koʻtarishi ham oʻz ifodasini topadi. Ularni yuqori darajadagi umum mutaxassislik xususiyatlari bilan birgalikda madaniy muloqot, munosabat darajalari ham rivojlanib, shakllanib boradi. Yaʼni ulugʻ mutafakkirlarining fikrlariga koʻra boʻlgʻusi mutaxassisni har tomonlama shakllantirish uchun uni oʻzini ham har tomonlama bilish zarur degan talablar “Ustoz shogird” anʼanalari asosida amalga oshiriladi.

Anʼana, qadriyat, urf-odatlar har bir xalqning oʻzigagina xos milliy xususiyatlarini ifodalovchi omillardir. Ayni jihat inobatga olingan holda, Oʻzbekistonda anʼanaga aylanib qolgan 2019-yilda oʻtkazilgan “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivalidan tashqari yana “Maqom”, “Baxshichilik”, “Folklor” va

“Hunarmandchilik” xalqaro festivallari tashkil etildiki, ushbu festivallar yurtimizda muvaffaqiyatli tarzda o‘tkazib kelinmoqda. O‘tkazilgan festivallarda jahonning yuzdan ortiq mamlakatlaridan turli sohalar bo‘yicha rahbarlar, mutaxassislar va mehmonlar ishtirok etdilar.

Shogird ustoz rahbarligida bilim yoki hunar o‘rganayotgan muddatda uning har bir harakati va ish uslubini, hatto nimani qayerga qo‘yish, qaysi tomoniga ko‘proq e‘tibor berish holatlarini ham sinchiklab kuzatishi talab qilinadi. Odatda ustoz ba‘zan hunarning har bir ikir-chikirini ham aytavermaydi, balki amalda ko‘rsatadi. Ehtimol, bu bilan ustoz shogirdining hushyorligini, sinchkovligi va qiziqishini sinab ko‘rmoqchidir? Shu sinovdan muvaffaqiyatli o‘tgan shogirdning oshig‘i, shubhasiz, olchi bo‘ladi.

Boshqa kasblarni mutlaqo kamsitmagan holda aytish joizki, hunarlar orasida eng qiyini ilm o‘rganishdir. Bu borada ustoz tanlashning ham ahamiyati katta. Avvalo, ustoz bilan shogird bir-biriga munosib bo‘lishi, bir-birini tushunishi lozim. Bunda ko‘proq mas‘uliyat shogird zimmasiga tushadi. Negaki, shogird ustozini avaylashi, uning hurmatini joyiga qo‘yishi, ba‘zi injiqliklariga chidashi, igna bilan quduq qazishdek zahmadli ishga bardosh berishi shart.

Ustozlik – bu yoshlarni har tomonlama tarbiyalashdagi bir yo‘nalishi hisoblanadi. Lekin, bu an‘ana oila, maktab kabi turli mazmundagi yoshlar tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi ijtimoiy institutlarning ta‘lim-tarbiyaviy ta‘sirlarni davomchisi sifatida ifodalanadi. Shuning uchun ham ustoz-shogirdlik faoliyatlarida oila, maktab kabi jamoalar faoliyatlari bilan hamkorlik amalga oshirilib, bir-birlarining ta‘sir qilish kuchlari mustahkamlanib boradi. Ijtimoiy hayot tajribasining tasdiqlashicha insoniyatning bo‘lg‘usi ijtimoiy-siyosiy faolligi, ta‘lim-tarbiyani avloddan-avlodga yetkazish asosida amalga oshirilishini tasdiqlaydi. Bunday yuqori darajadagi tasdiqlanishlar ustozlik faoliyatini ham yuqori darajada baholash zarurligini ifodalaydi. Ustozlarning faoliyati shogirdlarda vaqt ko‘rsatkichlarni umum davlat miqyosida amalga oshirishga o‘rnatishdan iborat. Bu jarayonda esa vaqtni qanday taqsimlash masalasini hal qilishda ustoz ko‘rsatmalari asosiy o‘ringa ega. Har qanday vaqtni taqsimlashda maqsad, vazifa, vositalardan qanday foydalanish zarurligini o‘rgatib shogirdlarni

bo'sh vaqtlarini sermazmun yo'nalishda bilim, ko'nikma, malakalar egallashga jalb qila bilish ustoz siymosini yana-da obro'-e'tiborli shaxsga aylantiradi. Shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, ustoz-shogirdlik an'anasining faqat moddiy-iqtisodiy tomoniga e'tibor qilinadigan bo'lsa bu faoliyat asosi hech qanday ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lmaydi.

Qadimda milliy an'ana bo'yicha shogirdlikning o'ziga xos odob-axloq qoidalari bo'lgan. Chunonchi, Husayn Voiz Koshifiy bunday deydi: «Agar sendan shogirdlik odobi nechta, deb so'rasalar, yettita degin. Avvalo, o'z ishiga yaxshi munosabatda bo'lish, ya'ni o'z kasbini sevish; o'z kasbiga e'tiqod qo'yish va unga ishonish; ustoz oldida haqsevar bo'lish, o'z nojo'ya odatlarini tark etish; ko'rish lozim bo'lmagan hamma narsalardan nigohini olib qochish; eshitish mumkin bo'lmagan barcha narsalarga quloq solmaslik; barcha noloyiq ishlardan qo'l tortish; ustoziga zid bo'lgan kishilar bilan muomala qilmaslik. Agar shogirdlikning asoslari nechta deb so'rasalar, oltita degin: rostgo'ylik, vafodorlik, mas'uliyatlilik, nasihatni quloqqa olish, ozor bermaslik, sir saqlash. Shogirdlikning eng yaxshi xislati nima deb so'rasalar, poklik deb javob beriladi. Shogirdlikning noyob gavhari nima deb so'rasalar, hamkasb do'stlarini xushnud etish deb javob bergin». Darhaqiqat, Mustaqillik yoshlar kamolotiga yangicha talablar ham qo'ydi. Har qachongidan ko'ra ko'proq ichki va tashqi go'zallikning axloq bilan birlashuviga ahamiyat kuchaydi. Yoshlardagi faqat tashqi ko'rinish estetik madaniyatning yaxshi bo'lishiga olib kelmasligi, balki ulardan axloqan pokiza, ma'naviy dunyosi boy, sahovatli, iymonli, muomala madaniyati yuksak bo'lish kabi umuminsoniy ahloqiy qadriyatlar ham talab etila boshlandi.

Binobarin sog'lom avlod tarbiyasi faqat jismoniy jihatdan chiniqqan, kamol topgan yoshlarnigina emas, shuningdek, sharqona axloq-odob va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiya topgan insonni ham ko'zda tutmog'i lozim. Zero buyuk alloma A.Avloniy aytganidek: tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir.

Hayotda yozilmagan, ammo unga amal qilinmasa, xunuk oqibatlariga olib keladigan qonunlar bor. Shulardan biri ustoz va shogirdlik munosabatlaridir. Xalq orasida ustoz va shogirdlik odobi, qadriyati, muloqot shartlari ana shunday

yoʻzilmagan qonunlar shaklida million yillardan buyon yashab, kamolga yetib, rivojlanib kelayotir. Biron bir kasb egasi yoʻqki, u ustoz koʻrib kamolga yetmagan boʻlsin. Ustoz va shogirdlik rishtalari juda nozik boʻlib, sal qaltis harakat qilinsa, uzilishi, keyin ulanganda ham tugun qolishi mumkin. Ana shunday hol yuz bermasligi uchun, avvalo, shogird ustoziga cheksiz mehr qoʻyishi, ishonishi, uning har bir soʻzi, xatti-harakatini tushunishi, unga rioya qilishi shart. Shogird ustozidan oʻrganganlarini maromiga yetkazib, mustaqil ish boshlashdan oldin ustozini rozi qilib, duosini olishi ham odat tusiga kirgan. Duo olmagan shogirdlarning esa kosasi oqarmagan, biri ikki boʻlmagan. Rozilik olish koʻngil obodligini taʼminlashdir. Shogirdidan koʻngli toʻlgan ustozgina unga chin dildan fотиha beradi. Xalqimiz “Ustoz koʻrmagan shogird - har maqomga yoʻrgʻalar” degan hikmatli iborani bejiz toʻqimagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va sanʼat sohasining jamiyat hayotidagi oʻrni va taʼsirini yanada oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi farmoni PF 6000-son. 26.05.2020y.
2. I.Rajabov “Maqomlar masalasiga doir”.-T.,1963
3. 3.A.Mamadaliyev “Xalq cholgʻularida ijrochilik”(chang)